

Konieczność i możliwości twórczej aktywności w procesie poznawania dzieła literackiego na lekcji

GERHART DITTMANN

Drezno, NRD

I. KILKA UWAG NATURY TEORETYCZNEJ

Jeżeli mówimy o twórczej aktywności w procesie poznawania dzieła literackiego na lekcji, jeżeli w procesie recepcji dzieła literackiego żądamy twórczej aktywności, wynika to z doświadczeń marksistowsko-leninowskich nauk społecznych, z teorii osobowości, ze zdobyczy marksistowsko-leninowskiej estetyki. Według Karola Marksa rozwój społeczny jednostki stanowi podstawowy filar produkcji i bogactwa¹. Dlatego też celem społeczeństwa socjalistycznego jest wychowanie ludzi wszechstronnie rozwiniętych, wszechstronnie wykształconych, umiejących wszystko dokonać²; tylko przy udziale mas społecznych, a przede wszystkim mas pracujących, aktywnie twórczych, dokonać się i zwyciężyć może rewolucja socjalistyczna³. Twórczy udział mas pracujących realizuje się poprzez współuczestniczenie w wielu dziedzinach życia społecznego, w tym również w życiu kulturalnym i artystycznym.

Dzieło literackie zmusza czytelnika do angażowania całej jego osobowości w sensie racjonalnym i emocjonalnym, świadomie i podświadomie; proces recepcji angażuje całą jego psychikę⁴. To angażowanie się Kagan nazywa „współtworzeniem”⁵.

Estetycznie wykształcony i wychowany człowiek rozwija i uzupełnia to „współtworzenie” systematycznie na gruncie zdobytych doświadczeń, nabywania nowych, czyniąc z każdego dzieła literackiego przedmiot przeżyć emocjonalnych, intelektualnych, źródło poznania, rozszerzenia horyzontów wiedzy i poglądu na świat. Te właściwości u ucznia muszą dopiero zostać w procesie wychowania i kształcenia literacko-estetycznego wydobyte, uformowane i utrwalone. Wykształcenie nawyku twórczej aktywności jest jednym z celów i środków procesu poznawania dzieła li-

¹ K. Marks, *Grundriss der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1974, s. 592.

² W. I. Lenin, *Der „Linke Radikalismus“, die Kinderkrankheit des Kommunismus*. Werke, Bd. 31, s. 34–35.

³ W. I. Lenin, *Die nächsten Aufgaben der Sowjetmacht*. Werke, Bd. 27, s. 230.

⁴ M. Naumann, *Gesellschaft — Literatur — Lesen*. Berlin u. Weimar 1975, s. 88.

⁵ M. Kagan, *Vorlesungen zur marxistisch-leninistischen Ästhetik*. Berlin 1969, s. 146.

terackiego. Dlatego też proces ten musi być organizowany i prowadzony przez nauczyciela.

II. CEL TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI W PROCESIE NAUCZANIA LITERATURY

Twórcza aktywność, twórcze działanie w procesie nauczania literatury zmierza zasadniczo do osiągnięcia następujących celów:

- do rozwijania trwałych potrzeb w zakresie przeżyć artystycznych, do wykształcenia głębokiego rozumienia zjawisk artystycznych. Literatura piękna jako część składowa sztuk pięknych jest społeczeństwu nieodzowna i niezastąpiona żadnym innym fenomenem;
- przez twórczą aktywność uczniowie zdobywają umiejętności i zdolności samodzielnego obcowania z dziełami literackimi; przez obcowanie ze sztuką otwierają się przed nimi nowe możliwości poznawcze, krystalizuje się ich indywidualno-społeczny stosunek do przeszłości, współczesności i przyszłości; pozwala lepiej rozumieć społeczeństwo i zachodzące w nim przemiany⁶;
- twórcza aktywność pomaga przy odkrywaniu istotnego potencjału osobotwórczego zawartego w literaturze⁷, pomaga w adaptowaniu osobotwórczych wzorców do indywidualnych potrzeb ucznia;
- wreszcie twórcza aktywność kształtuje aktywne postawy uczestnictwa w życiu kulturalnym społeczeństwa socjalistycznego. Społeczna funkcja sztuki, w tym również literatury, realizuje się nie przez stosunek człowieka do sztuki, lecz przez twórcze uczestniczenie człowieka w procesie jej tworzenia w coraz to innych warunkach.

W procesie realizacji tych celów uczniowie powinni zdobyć następujące doświadczenia i informacje:

- każde zetknięcie się z dziełem literackim jest zetknięciem się z widzeniem świata z pozycji autora, z jego stosunkiem do życia, do panujących stosunków społecznych. To widzenie rozszerza naszą wiedzę o rozwoju społecznym, pozwala na przykładach, „obrazowych modelach rzeczywistości”⁸ prześledzić zaszłe zmiany we współżyciu ludzkim, w stosunkach społecznych, charakter tych zmian oraz środki, jakie do nich doprowadziły;
- każde zetknięcie się z dziełem literackim jest zetknięciem się z ujęciem człowieka, jego możliwościami z pozycji autora. Daje to możliwości porównawcze, wartościowania postaw postaci ludzkich, sposobów myślenia, działania, akceptowania lub negowania charakterów;

⁶ K. Hager, *Zu Fragen der Kulturpolitik der SED*. Berlin 1972. s. 26.

⁷ D. Sommer, *Funktion und Wirkung*. Berlin u. Weimar 1978, s. 48.

⁸ M. Kagan, op. cit., s. 146.

- każde zetknięcie się z dziełem literackim wnosi nowe impulsy do naszego działania, sposobu myślenia; stajemy się mądrzejsi, bardziej świadomi, stwarzają te impulsy nowe możliwości widzenia rzeczywistości i zachodzących w niej przemian;
- każde zetknięcie się z dziełem literackim wyrabia i umacnia nawyk obcowania z dziełem, wyrabia i umacnia poczucie piękna, rozumienie sztuki, rozszerza znacznie bogactwo ludzkich przeżyć.

III. PRZEDMIOT TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI W PROCESIE NAUCZANIA LITERATURY

Przedmiotem twórczej aktywności w procesie nauczania literatury jest dzieło literackie, „[...] jest to artystyczna struktura językowo utrwalonych obrazów wywołująca u odbiorcy zmysłowo-konkretne wyobrażenia fikcyjnego świata, zbliżonego do naturalnego, ale z nim nieidentycznego”⁹, niepowtarzalne, w niezmiennej oryginalności dzieło sztuki. Twórcza aktywność realizuje się w procesie kierowanej recepcji i skierowana jest na dzieło lub jego fragmenty, w zależności od celu.

IV. O NIEKTÓRYCH ISTOTNYCH UWARUNKOWANIACH TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI

Twórczą aktywność w procesie nauczania literatury determinuje, określa i steruje szereg czynników wynikających z oryginalności i jakości obiektu recepcyjnego, naukowego i metodycznego przygotowania nauczyciela, poziomu rozwoju emocjonalnego i intelektualnego ucznia.

Pod pojęciem „oryginalność i jakość obiektu recepcyjnego” rozumiemy:

- gatunek i rodzaj obiektu recepcyjnego (wydarzenie opowiedziane jest w formie baśniowej, anegdotycznej, nowelistycznej, opowiada je Balzac, Tołstoj czy Prus) oraz wynikające stąd możliwości twórczej aktywności;
- wymogi intelektualne stawiane przez dzieło (na przykład zróżnicowane wymogi intelektualne takich utworów Goethego, jak *Gefunden Erlkönig*, *Prometheus*) oraz wynikające stąd możliwości twórczej aktywności;
- wymogi poetyckie dzieła (na przykład zróżnicowany stopień stosowania środków poetyckich w utworach Brechta, takich jak *Die Pappel vom Karlsplatz*, *Der Rauch*) oraz wynikające stąd możliwości twórczej aktywności;

⁹ R. Schöber, *Zum Problem der literarischen Wertung*. „Weimarer Beiträge” 1973, nr 7.

- strukturę językową dzieła (na przykład zróżnicowane struktury tekstowe między fraszką i anegdotą, baśnią a bajką; uwarunkowane autorsko różnice w strukturze tekstu anegdot Kleista i Hebla) oraz wynikające stąd możliwości twórczej aktywności;
- artystyczną kompozycję dzieła (na przykład opowiadanie ramowe, retrospekcja, wewnętrzny monolog i inne możliwości wyrazu) oraz wynikające stąd możliwości twórczej aktywności.

Pod pojęciem „naukowego i metodycznego przygotowania nauczyciela” rozumiemy:

- dyspozycję artystyczną nauczyciela, stopień jego wykształcenia w zakresie wiedzy o sztuce, poczucie piękna, zdolności odbioru sztuki (na przykład umiejętność głębszego wniknięcia w estetyczną warstwę dzieła literackiego) jako bardzo istotny wymóg właściwego podejścia do dzieła literackiego, jako niezbędny warunek do samodzielnej recepcji i interpretacji;
- zakres i jakość przygotowania rzeczowo-metodycznego (na przykład jakość podejścia do globalnej literacko-teoretycznej analizy i interpretacji dzieła literackiego) jako podstawowa przesłanka w koncyptowaniu i praktykowaniu twórczej aktywności w procesie nauczania literatury;
- umiejętności formułowania uogólnień wynikających z doświadczeń praktycznych (na przykład wyrobienie umiejętności koncyptowania zróżnicowanych koncepcji lekcyjnych odnośnie recepcji dzieł literackich i umiejętne ich stosowanie w praktyce).

Pod pojęciem „poziomu rozwoju emocjonalnego i intelektualnego ucznia” rozumiemy:

- stopień wykształcenia określonych właściwości psychicznych, jak emocjonalność, zasób wyobraźni, fantazja, zdolności przeżywania;
- dyspozycję artystyczną, jak również stopień wykształcenia poczucia piękna i zdolności odbioru dzieła sztuki;
- rozwój myślenia i jakość określonego działania umysłowego, jak analizowania, porównywania, wartościowania itp.;
- stopień opanowania techniki czytania i jakość czytania w aspekcie sensowno-wyobrażeniowym;
- zakres i jakość już zdobytych doświadczeń w zakresie sztuki.

V. O KONIECZNOŚCI I MOŻLIWOŚCI TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI W POZNANIU DZIEŁ LITERACKICH W PROCESIE NAUCZANIA LITERATURY

Badania nasze obejmują aspekt twórczej aktywności w procesie kierowanej recepcji dzieł literackich w zakresie epiki i liryki na lekcji. Ograniczenie się do epiki i liryki wynika z koncentracji badań w klasach

5—7, jak również z tej racji, że programowo recepcja dramatu rozpoczyna się dopiero w klasie 8; poza tym nie należy zapomnieć o wyjątkowym charakterze dramatu — dramat i jego recepcja nastąpić może jedynie poprzez oglądanie — to wymaga jednakże specjalnych analiz i doświadczeń.

Konieczność i możliwości twórczej aktywności uwarunkowane są specyficznymi cechami dzieła literackiego, wynikającymi z jego oryginalności, sposobu przyswajania itp. Stąd też twórcza aktywność możliwa jest, jeżeli:

- struktura procesu lekcyjnego nakierowana jest na wydobycie cech oryginalnych dzieła, na wydobycie epickiej komunikatywności, na „logikę artystycznego zamiaru”¹⁰ w wierszu, stymuluje kreatywną recepcję;
- proces lekcyjny umożliwi uczniom samodzielne stosowanie nabytej wcześniej wiedzy o sztuce (dziele literackim) w odkrywaniu artystycznej prawdy, samodzielne zdobywanie doświadczeń w zakresie sztuki (dzieła literackiego), jak również stworzy podstawy do przejścia na wyższy stopień przyswajania dzieła sztuki (dzieła literackiego).

1. ZWIĄZEK ZACHODZĄCY MIĘDZY STRUKTURĄ PROCESU I TWÓRCZĄ AKTYWNOŚCIĄ

Twórcza aktywność może mieć miejsce tylko w takiej strukturze procesu lekcyjnego, która daje uczniom możliwość gromadzenia doświadczeń w zakresie sztuki, odkrywania nowych treści i wzorców oraz pobudza do dalszych potrzeb kontaktu ze sztuką (dziełem literackim). Jeżeli przygotowania do recepcji dzieła uwzględnią nabyte przez ucznia doświadczenia poprzez kontakt z

- pisarzem (na przykład rewolucyjna droga Anny Seghers);
- rodzajem literackim (na przykład baśnie opowiadają o tym, jak życie ludzkie zostaje zagrożone i o marzeniach zmian na lepsze);
- kształtowaniem tematyki (na przykład nadejście wiosny w wierszach Uhlanda, Mörikego, Bechera, Deicke’a);
- motywem (na przykład informacja gazetowa o pożarze statku na jeziorze Erie zainspirowała Fontane’go do napisania ballady *John Maynard*)

i stworzą sytuację, w której uczeń może samodzielnie nabyte doświadczenia zastosować, wówczas zachodzi twórcza aktywność. Taka struktura procesu mobilizuje z konieczności do aktywności, do samodzielnego po-

¹⁰ H. Plavius, *Im Brennpunkt des Meinungsstreits*. „Kunst und Literatur” 1972, nr 3, s. 243.

glądu, pozwala głębiej wniknąć w treść i wzorce osobowe dzieła literackiego, otwierając tym samym drogę do samodzielnego odkrywania artystycznej prawdy przez ucznia.

Jeżeli przygotowanie względnie systematyzowanie recepcji następuje przez krótkie pogadanki, mini-referaty, wystawki i inne, których problematyka, samodzielnie przez uczniów przygotowana, związana jest

- z motywem lub okresem powstania dzieła (na przykład powstanie cyklu opowiadań Strittmattera *Der neue Mensch*),
- historią dzieła (na przykład powstanie, tradycja, kultywowanie księgi ludowej o Dylu Sowizdrzale),
- wybranym okresem życia i twórczości poety (na przykład pobyt i działalność Georga Weertha w Wielkiej Brytanii i jego przyjaźń z Fryderykiem Engelsem),

wówczas twórcza aktywność zachodzi w zakresie poznawania źródeł, zbierania informacji, porządkowania i wartościowania. Taki przebieg procesu kształtuje tzw. aktywność wewnętrzną, przy głębszym wnikaniu w istotę dzieła czynnik nader potrzebny. Rośnie jednocześnie u uczniów świadomość aktywnego uczestnictwa w kształtowaniu przebiegu procesu lekcyjnego. W ten sposób twórcza aktywność stała się produktywna dla całego zespołu uczniowskiego.

Jeżeli przy pierwszej recepcji uczniowie

- będą w stanie samodzielnie wypracować formę, jak utwór „podać”, przeczytać, wygłosić (na przykład w klasie 7 bajka Lessinga *Die Fische und das Schwein*),
- z tytułu utworu samodzielnie postawią pytanie (problem), na przykład jaką odpowiedź daje Gottfried Keller w swojej noweli tezie, którą zawarł w tytule *Strój czyni człowieka*,
- będą w stanie uchwycić, jakie problemy lub problem, pytania zawarte są w dziele (na przykład dlaczego Bertold Brecht dziękuje mieszkańcom Karlsplatz za samotnie pozostawioną topolę),
- z epickiego tekstu podczas głośnego czytania wyłonią pytania i problemy ważne dla recepcji właściwej (na przykład w klasie 6 z epizodu *Pelle der Sieger* M. A. Nexö),

wówczas aspekt twórczej aktywności jest w wielorakiej formie realizowany. Przez tę samodzielność aktywność uczniowska otrzymuje miano, jak to Kagan nazywa, „kategorii współtwórczej”¹¹. Ze struktury procesu wynika dalszy rozwój takich cech osobowościowych ucznia, które w procesie recepcji angażują jego emocjonalne, wolicjonalne i kreacyjne siły w coraz to większym zakresie.

Jeżeli pogłębiona recepcja skoncentrowana jest głównie na oryginalności dzieła literackiego, tzn.:

¹¹ M. K a g a n, op. cit., s. 146.

- podczas pogłębionej recepcji utworu satyrycznego uczniowie samodzielnie dojść muszą do tego, co stanowi istotę „satyryczności” utworu i „to” zinterpretować,
  - stawia się uczniom zadanie samodzielnej interpretacji na przykład w opowiadaniach: motywy myślenia i działania bohaterów; w bajkach: wynikający morał, nauka; w anegdotach: to co warte zapamiętania, korzystając jednocześnie z nabytych już doświadczeń uczniów,
  - w zwiększonym zakresie wymagać się będzie od uczniów podczas pogłębionej recepcji określonych fragmentów dzieł literackich analizy, interpretacji, porównywania, wartościowania,
- wówczas mamy do czynienia z systematycznym rozwijaniem twórczej aktywności.

Jeżeli w procesie systematyzacji doświadczeń recepcyjnych od ucznia zażądamy:

- samodzielnego określenia, zinterpretowania i wartościowania,
- samodzielnego porównywania,
- samodzielnego przyporządkowania (do gatunku, rodzaju),
- samodzielnego formułowania sądów i zdobytych doświadczeń,
- samodzielnego sprawdzenia nabytych doświadczeń

określonego utworu lub fragmentu epickiego czy też lirycznego, wówczas twórcza aktywność ucznia staje się realnością. Przebieg tego procesu w aspekcie jakościowym zwiększa świadomość samodzielności w obcowaniu z dziełem, rozszerza światopogląd, umacnia postawę moralną. Zrozumiałe jest, że powyższe wymogi uzależnione są od stanu rozwoju ogólnych cech osobowych ucznia.

2. ZWIĄZEK ZACHODZĄCY MIĘDZY KSZTAŁTOWANIEM PROCESU I TWÓRCZĄ AKTYWNOŚCIĄ

W jedności ze strukturą procesu kształt procesu daje wielorakie możliwości twórczej aktywności.

Jeżeli proces kierowanej recepcji

- sterowany jest z punktu widzenia celu lub hierarchii celów, aktywność nabiera charakteru twórczego; następuje mobilizacja woli i gotowość działania osiągnięcia celu,
  - uwzględnia udział uczniów w stawianiu celu lub hierarchii celów, wówczas stopień twórczej aktywności znacznie wzrasta,
  - zakłada problemowe podejście do obiektu recepcyjnego, aktywność uczniów może nabrać cech twórczej, o ile rozwiązanie problemu jest rezultatem samodzielnej pracy w postaci sądów, wartościowania itp.
- Jeżeli w procesie kierowanej recepcji uczeń samodzielnie dokonuje wyboru koniecznych operacji myślowych i również samodzielnie urucha-

nia je z zamiarem na cel, wówczas wyzwolone zostają wszystkie czynniki składające się na twórczą aktywność. Już przy końcu klasy 5, najpóźniej w klasie 6, powinni uczniowie, jeżeli „uchwycili” właściwości jakiegoś rodzaju literackiego, zdobyć się na samodzielne jego opracowanie. Zespół zadań wyglądałby w ten sposób:

- jaki powinien być nasz stosunek do baśni, co myślimy o tym rodzaju?
- jakie wartości przekazuje nam satyra, jak należy ją rozumieć?
- co należy czynić, aby morał lub sąd zawarty w bajkach lub balladach stał się zrozumiały?
- na co należy skierować naszą uwagę, kiedy opowiada Erwin Strittmatter lub Anna Seghers?

Jeśli:

- a) wymaga się od ucznia ciągłego uzasadniania swoich sądów, wówczas aktywność jego nabiera cech aktywności twórczej. Cała jego wiedza, całe jego doświadczenie musi być zmobilizowane do wydania oryginalnej samodzielnej i przede wszystkim przekonującej motywacji jego sądu. Zespół zadań obejmowałby teksty takich autorów jak Brecht, Uhland, Strittmatter, Fürnberg, Braun, jak również elementy budowy dzieła literackiego, takie jak wprowadzenie, kulminacja, zakończenie, konstrukcja postaci, środki charakteryzujące postacie, puenta itp.;
- b) zostawi się uczniowi we wszystkich fazach procesu możliwości wykazania się:

- doświadczeniem w zakresie obcowania z dziełem sztuki (literackim),
- wiadomościami o rodzajach, gatunkach literackich, kształtowaniu konfliktów, o budowie postaci, środkach wyrazu artystycznego,
- wiadomościami o określonych etapach rozwoju literatury,
- wiadomościami o języku ojczystym, stylu, kompozycji itp.,
- wiadomościami natury historycznej, filozoficznej, moralnej itp.,

wówczas aktywność ucznia jest aktywnością twórczą, gdyż wiedza jego, jego umiejętności w zmienionych warunkach, w kontekście innego dzieła musi zostać umiejętnie i właściwie wykorzystana.

Nie bez znaczenia w procesie recepcji są nabyte wiadomości i umiejętności drogą pozadydaktyczną, mianowicie prasę, radio, telewizję, jak również te, otrzymane na lekcji wychowania obywatelskiego. Szczególne znaczenie ma to przy recepcji utworów autorów, których droga artystyczna rozpoczęła się w NRD, np. Strittmatter, Braun i inni.

Jeżeli w procesie kierowanej recepcji uczeń pobudzany jest przez oryginalność dzieła sztuki (dzieła literackiego) do głoszenia własnych sądów, samodzielnej interpretacji, do podejmowania uogólnień własnych doświadczeń, wówczas jego aktywność osiągnęła najwyższy stopień twór-

czego charakteru, który na tym poziomie klasowym może w ogóle zostać osiągnięty.

Zadania w zakresie samodzielnej interpretacji tekstów obejmują: opowiadanie Anny Seghers *Die Tochter der Delegierten*, bajki Lessinga, cały szereg anegdot i satyr, nowelę Gottfrieda Kellera *Strój czyni człowieka* i wiele innych.

VI. O TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI UWAGI KOŃCOWE

Jeżeli struktura i kształt procesu nauczania literatury na lekcji uzyska taki stopień efektywności, że dzieło literackie w swojej istocie i oryginalności zostanie samodzielnie przez uczniów, za pomocą takich czynności myślowych jak analizowanie, interpretowanie, porównywanie, wartościowanie, recepcjonowane tak, że można mówić o „współczesnej”¹² roli ucznia, że aktywność ucznia ma charakter twórczy¹³, wówczas cel został osiągnięty. Twórcza aktywność bowiem mobilizuje uczniów do świadomego przyswajania dzieł literackich, wyrabia zmysł analityczny, umiejętności interpretacyjne, pobudza fantazję i intuicję.

Tłumaczył z języka niemieckiego
Jerzy Piotr Majchrzak

¹² Tamże.

¹³ K. Brüggner, *Schöpferische Schülertätigkeit und Persönlichkeitsentwicklung*. „Pädagogik” 1973, nr 9/11.

THE NECESSITY AND POSSIBILITY OF CREATING ACTIVITY IN THE COGNITIVE PROCESS OF A LITERARY WORK DURING LESSONS

GERHART DITTMANN

Summary

This paper introduces and motivates possibilities of creating works by the teacher and the students in the cognitive process of a literary work during lessons. The author especially treats of

- a) the purpose of creating activity,
- b) its object,
- c) conditions and connections between the structure of the creating process and the creating activity.

Translated by Jan Roenig